

Kommentar

Lars Hem

Psykologisk Institut, Aarhus Universiteth

Om styrebilleder og modeller af sindet

En videnskabsteoretisk revisionsrapport af Søren Willerts "Bevidsthedsfunktionen"

1. Søren Willerts artikel om "Bevidsthedsfunktionen" har to hovedafsnit samt nogle principielle og historiske bemærkninger som indledning. I det første afsnit giver Willert en fremstilling og tolkning af G.H. Meads overvejelser om den menneskelige bevidsthed i en fylogenetisk sammenhæng. I det andet hovedafsnit fremlægger Willert sin bevidsthedsmodel og gennemgår nogle af dens aspekter. I forbindelse med denne gennemgang inddrager han den af kognitionspsykologen "B.J. Baars udviklede model-metafor, der anskuer bevidstheden som *menneskets mentale Globale Arbejdsrum (Global Workspace Metaphor)*." (Willert 2000, s. 26). Disse tre begrebslige forestillinger (Mead-tolkningen, bevidsthedsmodellen og Baars-metaforen) er relativt selvstændige i den forstand, at de centrale pointer i hver af dem i princippet kunne udfoldes og fremlægges i selvstændige artikler. I den foreliggende artikel udgør de imidlertid momenter i en sammenhængende refleksion og argumentation, hvis omdrejningspunkt er Willerts bevidsthedsmodel, således som den er anskueliggjort på s. 17 i artiklen.

Min kommentar vil, som nævnt i undertitlen, antage form af det, jeg kalder en videnskabsteoretisk revisionsrapport. Dermed mener jeg, at mit fokus er på karakteren af de begrebsdannelse, som foretages, og det vil sige, hvad der er referencen/begrundelsen for dem, og hvordan de logisk og metodisk hænger sammen snarere end den realvidenskabelige gyldighed af de forestillinger, begrebsdannelsen formulerer. Der er to grunde til, at jeg vælger denne tilgang til artiklen. Den ene er, at en videnskabsteoretisk tolkning af den fremlagte model, alligevel altid vil være implicit i en realvidenskabelig diskussion af modellen. Det kan derfor bidrage til klarhed, hvis vi søger at gøre et sådant tolkningsgrundlag eksplicit før den realvidenskabelige diskussion af modellens substans. Den anden grund er, at Willerts model, således som jeg opfatter den, kun tilsyneladende er så simpel, som dens relativt enkle anskueliggørelse på s.17 lader ane. Jeg opfatter anskueliggørelsen som en på mange måder både elegant og præcis sammenfatning af i det mindste tre, og muligvis flere, traditionelle begrebslige snit inden for dens emneområde. Tydeliggørelsen af disse snit, og dermed også karakteren af deres sammenfatning i en samlet model, tror jeg kan bidrage til at tydeliggøre modellens argumentationsgrundlag. Et udfoldet argumentationsgrundlag vil både kunne bidrage til modellens præcisering og til at diskussioner af dens gyldighed (i forskellige betydninger heraf) kan få et klarere fokus, end det ellers er muligt.

2. I de indledende bemærkninger formulerer Willert, hvilket ærinde han er ude i, og redegør for en del af erfaringsgrundlaget for at realisere dette ærinde. Ærindet er meget alment, det er at forstå bevidstheden som et gennem fylogenese (og sociogenese) udviklet organ og at udvikle en beskrivende model af bevidsthedens funktioner ud fra denne grundbestemmelse. Dette ærinde indebærer, at der tænkes funktionelt, når der gives forklaringer. Det er således hverken bevidsthedens årsag, dvs. modeller af bevidstheden som en konsekvens af materielle nødvendigheder, eller bevidsthedens mening, dvs. eksistensstemaernes meningsfyldte forvaltning, som er Willerts sigte. Willerts interesse er funktionelt og fylogenetisk, det er "arten af de praktiske opgaver, bevidstheden er med til at løse for sin menneskelige bærer, inden for rammerne af en større livssammenhæng."(op.cit., s. 6, kursiv i org.), som er sigtepunktet for hans erkendelsesbestræbelse.

De videnskabelige traditioner, der er optaget af at beskrive bevidsthedsindhold som en konsekvens af materielle nødvendigheder - og det gør store dele af neurofysiologien og kognitionspsykologien (om end det materielle i kognitionspsykologernes "materielle nødvendigheder" ofte er luftigt, dvs. uden operationelle forankringer til observerede forhold), samt den nyeste "cognitive neuroscience" (se Gazzaniga 1996 for en autoritativ opsummering), hvor dette er selve forskningsprogrammets begrundelse - må retolkes, hvis deres modeller skal indpasses i denne funktionelle tænkning, denne fylogenetiske rammeforståelse. Tilsvarende må der foretages en radikal tolkning, hvis det, man har at sige om bevidstheden inden for eksistensfilosofien og den eksistentielt orienterede psykologi, hvor bevidsthedsindholdets mening er begrebernes fokus, skal kunne belyse ens emne, når der tænkes funktionelt og fylogenetisk om bevidstheden.

De forestillinger om bevidstheden, man gør sig inden for de terapeutiske traditioner, er formuleret i både årsagsbaserede, funktionelt orienterede og meningsorienterede termer, og ofte i en ugennemskuelig blanding heraf. Da de imidlertid altid skal bidrage til frugtbarheden af en samtale, hvor eksistentielle temaer er omdrejningspunkterne, er det min opfattelse, at selve denne praktiske kontekst indebærer, at det er den eksistentielle mening, som sætter sig gennem i de terapeutiske samtaler, uanset hvilken terminologi denne mening skabes ved. Willerts model er også bygget på praktiske erfaringer, og på samme måde som tilfældet er med de terapeutiske traditioners modeller, har den "været mig til løbende hjælp med henblik på at ordne og give mening til de data, jeg i rollen som

konsulent og, bredere, psykologisk proceshjælper har skullet håndtere og efter bedste evne træffe beslutninger udfra." (op.cit., s. 7). Modellen er således udviklet som det, Willert kalder et "professionelt styrebillede". Som han også siger: "Erfaringer fra professionel praksis udgør således en af modellens væsentlige empiriske gyldighedskontekster." (op.cit. s.7) Hvordan denne empiriske gyldighedskontekst indgår som argumentation for modellen, eller som test for dens gyldighed, er imidlertid ikke klart. Det er også ugenemskskeligt for mig, hvordan Willert forholder sig til de terapeutiske traditioners problem med, at der ofte eksisterer en modsætning mellem modellernes terminologi og den mening, termerne får, når de bruges som styrebillede overfor eksistentielle spørgsmål i en samtale. Disse spørgsmål kan imidlertid næppe blive ordentlig behandlet inden for rammen af en artikel af denne karakter, hvor en kompleks begrebslig forestilling først og fremmest skal præsenteres så klart som muligt. Nogle antydninger ville imidlertid have været nyttige. Jeg vil derfor komme tilbage dette spørgsmål nedenfor i forbindelse med mine kommentarer til selve forestillingen om et "professionelt styrebillede" og dets forhold til en bevidsthedsmodel.

3. Som nævnt tager Willert sit udgangspunkt i en fornyet læsning af G.H. Meads "Mind, Self and Society" (Mead 1934). Jeg kender ikke Mead godt nok til at vurdere den idehistoriske holdbarhed af Willerts læsning - umiddelbart virker den plausibel på mig. I en større tekst tror jeg imidlertid også, at selve tolkningen bør udfoldes noget. Dette vil give plads til, at det på mere overbevisende måde kan påvises, hvorfor det især er Mead, som i sine funktionelle og fylogenetiske overvejelser er inspirerende. Som denne del af teksten nu står, kunne både den generelle tænkemåde (at se den menneskelige bevidsthed som et funktionelt artstræk, som må forstås som led i en fylogenetisk raffinering af adfærdsstyringen) og de specifikke sondringer (mellem bevidsthedens økologiske, refleksive og sensoriske modaliteter) have været begrundet i andre overvejelser end de Meadske. Virksomhedsteoretiske overvejelser ville, tror jeg, have kunnet givet nogenlunde de samme rammebetingelser for den senere modeludformning, lige så vel som angelsaksisk evolutionær psykologi (f.eks. Mithen 1998, Pinker 1994) kunne have leveret et tilsvarende udgangspunkt. Hvilket ret beset også den antropologiske psykologi i f.eks. Katzenelons eller Bertelsens udformninger ville have kunnet, fra det mere hjemlige. Fra de terapeutiske traditioner tror jeg, at en diskussion af Gestalterapiens kontaktgrænse-begreb og deres "awareness"-begreb, hvis de læses som praktiske udformninger af henholdsvis Meads økologiske og refleksive bevidsthedsbegreb, ville kunne give et frugtbart sideblik på bevidsthedsmodellen, set som terapeutisk styrebillede.

4. Der er noget forførende ved Willerts term, "Styrebilleder", som betegnelse for de professionelt kultiverede begrebsdannelser, der strukturerer arbejdet i det terapeutiske rum, eller mere bredt, i enhver professionel kontekst, hvor der skal træffes konkret bundne afgørelser. Det er en mundret term, og den gør det muligt, f.eks. på vore interventionsmetodekurser (et kursus i grundlæggende terapeutiske færdigheder på kandidatuddannelsen i psykologi i Århus) at præsentere det, de forskellige terapeutiske traditioner formulerer som deres teorier, som

forskellige arbejdsmetaforer over for den samme opgave uden at bekymre os om holdbarheden af de påstande om virkeligheden, som også formuleres i de terapeutiske teorier. Sådan som vi bruger forestillingen om "styrebilleder" på interventionsmetodekurserne, er denne imidlertid også i sig selv et styrebillede, idet vi ved hjælp af denne term retter opmærksomheden mod, hvordan ordene bruges, og hvilken funktion de har i den terapeutiske samtale snarere end mod deres realvidenskabelige gyldighed anskuet som teoretiske udsagn.

Men det er ikke oplagt for mig, hvilken art af begrebsdannelse dette er. Willert selv siger om dette i en note på s.7 "Styrebilleder er min selvgjorte betegnelse for den slags begrebslige figurbaserede eller narrative konstruktioner, som eksempelvis kan blive udvekslet mellem psykolog og klient inden for rammerne af professionelle samarbejdsrelationer som del af psykologens hjælpetilbud til klienten." (op.cit.s.7). Han præciserer herefter styrebilledets funktion dels som den at skabe orden og mening i klientens oplevelse af sin tilværelse og dels som den at henvise til handlemuligheder i situationen. Det er meget brede bestemmelser. En næsten hvilken som helst begrebslig matrice til reformulering ("reframing") af situationen for klienten vil kunne opfylde dette, fra de traditionelt religiøse over astrologien til de moderne mystikers magiske inderlighed. Det vil også kunne inkludere de nogle gange træffende bemærkninger, som forløser en situation i terapien. Det er den slags bemærkninger, som umiddelbart skaber det, Willert med en anden af sine gyldne formuleringer har kaldet "sandhedens øjeblik" i en terapi, som f.eks. Fritz Perls mange vel-timedede kvikke bemærkninger ("get off the pot or shit!"). Som angivelse af en særlig type begrebsdannelse bliver Willerts bemærkninger om, hvad det er, han mener med et "styrebillede", efter min opfattelse for løst.

Man kunne stille problemet op som et, der handler om forskellen mellem Freuds strukturelle bevidsthedsmodel ("det", "jeg", "overjeg") og Eric Bernes udformning af dette som et styrebillede i terapi, hvor han kalder de forskellige psykiske instanser for "barn", "voksen" og "forælder". Der er for mig ingen tvivl om, at Bernes termer fungerer bedre og mere præcist i den terapeutiske samtale end Freuds - de er altså bedre styrebilleder. Men de er essentielt kun andre termer for de samme begreber i den samme bevidsthedsmodel som den, Freud formulerer. For terapeutens forståelse af den terapeutiske situation tror jeg, det er ét fedt, om man bruger Freuds eller Bernes termer - men som ord der også skal bruges af klienten i den terapeutiske samtale, er Bernes termer betydeligt mere produktive.

Når Willert kalder sin bevidsthedsmodel for et "styrebillede", så må det være i samme forstand, som Freuds strukturelle model er et styrebillede - det hjælper i bedste fald psykologen til at forstå, hvad det er, der foregår. Men det er ikke et særlig godt styrebillede i den forstand, som Bernes er det, som termer der kan bruges af klienten til at få sat ord på sine oplevelser eller finde løsninger på sine problemer. Jeg opfatter Willerts overvejelser over bevidsthedsmodellen som styrebillede (s.39-40) nogenlunde langs disse linjer, men jeg mener måske, at han i disse overvejelser ikke helt tager konsekvensen af, at bevidsthedsmodellen er en for sofistikeret begrebsdannelse til, at den andet end undtagelsesvis kan være nyttig for klienterne - og også at den er for kompliceret til umiddel-

bart at kunne tjene som handlingsvejleder for terapeuten i en aktuel terapi.

Når jeg præsenterer termen "styrebilleder" for de studerende på metodekurserne, henviser jeg til den som en mundret udformning af den art af begrebsdannelse, jeg i "Empiriproblemet" (Hem 1980) kalder pragmatiske modeller, mest udførligt beskrevet i den overordnede forskningsmodel, Preben Bertelsen og jeg formulerede i en artikel 1986 (Bertelsen & Hem 1986). Bertelsen og jeg sonderer mellem pragmatiske og teoretiske begrebsdannelser, hvor de pragmatiske begrebers gyldighedskriterium er, at de er abstraheret på grundlag af genstandens påvirkelighed, mens de teoretiske begrebers gyldighedskriterium er deres overenstemmelse med genstandens egenskaber. Sagt på en anden måde: de pragmatiske begrebers gyldighedskriterium er deres brugbarhed til opnåelsen af et praktisk formål, mens de teoretiske begrebers gyldighedskriterium er deres sandhedsværdi som beskrivelse af de virkelige forhold.

Inden for psykologien (og, tror jeg, generelt inden for de historiske videnskaber) har man ofte brugbare pragmatiske modeller, hvis sandhedsværdi er tvivlsom. Vi har også en del tilnærmet sande teoretiske modeller, hvis brugbarhed er tvivlsom.

Den bevidsthedsmodel, Willert præsenterer, er i denne terminologi udviklet som en pragmatisk model til hjælp for terapeuten/den professionelle psykolog. Han har erfaring for, at den er nyttig som et styrebillede i mange praktiske situationer. Men det er klart, at den også er tænkt som mere og andet end dette. Den er først og fremmest en almen model af "bevidsthedsfunktionen" forstået som et funktionelt organ hos en organisme, der er formet af den fylogenetiske udvikling, som har frembragt organismen. Og dette er en teoretisk begrebsdannelse. Modellens distinktioner og termer indebærer et påstandsindehold over for virkeligheden, som indebærer, at dette er virkelige sondringer i en virkelig verden, det er sondringer, som gælder for alle mennesker. Det er ikke bare brugbare sondringer i bestemte historiske situationer, som et styrebillede er det.

Jeg tror, Willert vil sige, at modellens genese, dens udviklingshistorie, er det, jeg kalder en pragmatisk model. Men resultatet af denne genese er en egentlig teoretisk begrebsdannelse. Det er en præciseret og nuanceret opfyldning af det begrebslige rum, Mead skaber i sine overvejelser over bevidstheden som et adfærdsstyrende organ for en organisme, som er underlagt de fylogenetiske lovmæssigheder i sin udvikling af organer.

5. Som modellen er formuleret på s. 17, er den altså en sammenfattende teoretisk model af bevidstheden forstået som et funktionelt organ. Modellens centrum ("Sagen (her og nu)") sætter handlingen (virksomheden) eller kontaktgrænsen som organets udtryk. "Sagen (her og nu)" er, om jeg så må sige, det sted, bevidsthedens funktion tjenes for organismen.

Det, jeg nok ville kalde modellen af sindet, er tegnet som liggende mellem dette centrum og en tidlig/rumlige kontekst. En af modellens originale teoretiske greb - og en af dens største dyder - er, at denne kontekst og dette centrum anskueliggøres som del af selve bevidsthedsmodellen. Modellens ene begrebslige snit går således indefra og ud

(eller udefra og ind). Dette snit kan givetvis også fremstilles som fire niveauer af konkretion, mens altså Willert visuelt fremstiller dette begrebslige snit nærmest som lag i et løg.

Det andet snit går mellem det sociale og det kropslige (eller måske yderside og inderside, i Katzenelsons artikel om moralen (Katzenelson 1986) og er i Willerts model henholdsvis den øvre og nedre halvdel af modellen.

Det tredje snit går mellem de fire aspekter af bevidstheden, - og det er dette, som kommer tættest på det, jeg vil kalde en grov model af sindet. Den åbner for en yderligere præcisering og nuanceret modelbygning inden for hver af kvadranterne - og for en præcisering, også empirisk, af forholdet mellem dem, deres samvirke. Den diskussion, Willert giver af Baars metafor om bevidstheden som menneskets mentale arbejdsrum, er en sådan præcisering. Den fortæller noget om forholdet mellem disse kvadranter og mellem kvadranterne og modellens centrum. Willert opfatter Baars metafor som en teoretisk model i metaforens form, og det gør den særlig velegnet til at kaste lys over funktionelle konsekvenser af en bestemt organisering eller struktur.

6. Et frugtbart spørgsmål at stille er, hvordan Willert tænker sig, eksistentielt prægede livsproblemer forarbejdes af en bevidsthed, der er organiseret således, som Willert har anskueliggjort den. Et beslægtet spørgsmål er, hvordan (eller hvorvidt) psykodynamiske kerneproblemer skal placeres i modellen. En almen bevidsthedsfunktion som den, Willert anskueliggør i sin model, forarbejder selvsagt de dynamiske kerneproblemer. Kan denne bevidsthedsmodel danne udgangspunkt for et flow-diagram, som anskueliggør, hvordan de dynamiske kerneproblemer forarbejdes i denne bevidsthedsfunktion?

7. Jeg håber, det er fremgået af mine kommentarer, at jeg finder Willerts bevidsthedsmodel både stimulerende og utrolig præcis og velgennearbejdet. De forskellige begrebslige snit kommer ubesværet til udtryk, og de er overbevisende og elegant sammenfattet i den anskueliggørelse, Willert giver af bevidsthedsfunktionen.

Litteratur:

- Bertelsen, P. & Hem, L. (1986): Mod en overordnet forskningsmodel. *Psyke & Logos*, nr. 1, 1986.
- Gazzaniga, M.S. et al (eds)(1996): *The Cognitive Neurosciences*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Hem, L. (1980): *Empiriproblemet I&II*. København: Rhodos Forlag.
- Katzenelson, B. (1986): Moralens inderside. *Psyke & Logos*, 6, 354-377.
- Mead, G.H. (1934): *Mind, Self and Society*. Chicago: University of Chicago Press.
- Mithen, S. (1998): *The Prehistory of the Mind*. London: Phoenix Paperback.
- Pinker, S. (1994): *The Language Instinct: How the Mind Creates Language*. NY: Morrow & Co.